

ONDERZOEKSACTIVITEITEN EN -PLANNEN OP HET TERREIN VAN DE LITURGIEWETENSCHAP IN NEDERLAND

Er wordt in Nederland op verschillende plaatsen liturgiewetenschappelijk onderzoek bedreven. Hoewel een aantal van de betrokken onderzoekers elkaar vrij regelmatig ontmoeten en daardoor in de gelegenheid zijn om ervaringen uit te wisselen, is het zelfs voor hen niet eenvoudig om inzicht te krijgen in de onderlinge samenhangen, enerzijds omdat men is ondergebracht in diverse samenwerkingsverbanden (faculteiten; hogescholen), anderzijds ook omdat het vak "liturgiewetenschap" zoveel verschillende facetten omvat dat een zekere verkaveling en daardoor ook een zekere onoverzichtelijkheid wel haast onvermijdelijk worden. Daarom lijkt het niet overbodig om de zaken die het onderzoek betreffen op het gebied van de liturgiewetenschap, enigszins in kaart te brengen en te presenteren in een overzicht. Het verschijnen van een nieuw jaarboek biedt daartoe een goede aanleiding.

Vooraf zou ik ter verduidelijking nog willen opmerken, dat ik in dit overzicht alleen plannen en activiteiten zal vermelden van onderzoekers die zijn aangesloten bij de werkgemeenschap liturgiewetenschap van de Stichting voor Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk Onderzoek in Nederland (STEGON). Deze aanpak impliceert natuurlijk een zekere beperking. Deze lijkt anderzijds toch wel te verantwoorden omdat de genoemde werkgemeenschap beslist het merendeel van de actieve en productieve liturgiewetenschappers tot haar leden mag rekenen en bovendien ook een heel open karakter draagt. Verder zal dit overzicht voor het grootste gedeelte bestaan uit een opsomming van diverse plannen en activiteiten, waaraan enkele evaluatieve opmerkingen zullen worden toegevoegd. Wat de volgorde betreft van de opgesomde gegevens, omdat de meeste onderzoekers op de een of ander manier werkzaam zijn binnen het samenwerkingsverband van een academische instelling (faculteit of hogeschool), heb ik deze gegevens zoveel mogelijk geordend per instituut. Tenslotte hecht ik er nog waarde aan om te signaleren dat dit overzicht beschouwd moet worden als een momentopname en wel van de situatie zoals die is (was) in het voorjaar van 1985. De situatie is echter regelmatig

onderhevig aan veranderingen (die, het zij hier terloops vermeld, niet altijd ten goede komen aan de beoefening van het liturgiewetenschappelijk onderzoek).

In Amsterdam wordt sinds een aantal jaren op twee plaatsen liturgiewetenschappelijk onderzoek verricht, nl. aan de KTHA en aan de theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam.

Tot voor kort werd de beoefening van de liturgiewetenschap aan de KTHA behartigd door prof.dr. H. Auf der Maur, die onderzoek verrichtte (en nog verricht) naar de functie en de plaats van de psalmen in de oudchristelijke liturgie (onder andere in de liturgie van de Goede Week) en naar de interpretatie van deze psalmen door vroegchristelijke auteurs als Origenes, Asterios Sophistes en Ambrosius en die een belangrijk aandeel had (en heeft) in de publikatie van een groots opgezet Duitstalig handboek van de liturgiewetenschap, getiteld Gottesdienst der Kirche dat bezig is te verschijnen bij Pustetverlag in Regensburg (prof. Auf der Maur is de auteur van het reeds verschenen vijfde deel: Feiern im Rhythmus der Zeit I, 1983). Helaas heeft prof. Auf der Maur de KTHA verlaten om zijn vak uit te oefenen in Wenen. Ongetwijfeld een verlies voor de KTHA en voor de beoefening van de liturgiewetenschap in Nederland!

De liturgiewetenschapper die verbonden is aan de Theologische Faculteit van de Universiteit van Amsterdam, prof.dr. J.Boendermaker, houdt zich vooral bezig met de interactie van Bijbel en liturgie, d.w.z. enerzijds met de "liturgische structuur" van de Schrift en anderzijds met de "Bijbelse structuur" van de christelijke liturgie (ordinarium en proprium) (verg. voor nadere bijzonderheden en details een artikel van Boendermaker dat als titel heeft: Liturgie en exegese en dat is verschenen in de bundel Vlegels op de dorstvloer, feestbundel voor T. Naastepad, Kampen 1981,32-37). Daarnaast verricht de liturgiewetenschapper van de Universiteit van Amsterdam ook onderzoek naar de geschiedenis van het zogenaamde "zondvloedgebed", dat onder andere opduikt in Luthers Taufbüchlein en werkt hij aan een aantal artikelen die een meer populair-wetenschappelijk karakter dragen.

Sinds het vertrek van prof.dr. C. Honders, in wiens opvolging helaas niet is voorzien (!), telt het Instituut voor Liturgiewetenschap van de Universiteit van Groningen nog maar twee (in plaats van drie)

vaste medewerkers, die naast hun onderwijstaken, zich kunnen bezighouden met liturgiewetenschappelijk onderzoek, nl. dr. R. Steensma en drs. J. Luth. In het onderzoek van eerstgenoemde staat het kerkgebouw centraal. Steensma interesseert zich in het bijzonder voor de geschiedenis van het kerkgebouw, voor de functie die de beeldende kunst erin vervult, met name in relatie tot de liturgie. Verder houdt hij zich bezig met de spanningen die zich kunnen voordoen bij de herinrichting van kerkgebouwen tussen de wensen van de overheidsinstanties (monumentenzorg), die er vaak vooral op uit zijn om de gebouwen zoveel mogelijk in de oorspronkelijke (?) staat te bewaren en de verlangens van de liturgievierende kerkelijke gemeenschappen (verg. in dit verband Steensma's werk Opdat de ruimten meevieren, Baarn 1982). De aandacht van drs. Luth gaat vooral uit naar het protestantse kerklied en zijn geschiedenis en in het bijzonder naar de geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde Protestantisme, van 1550-1850 (het betreft hier een promotieonderzoek).

Er dient ook nog te worden vermeld dat emeritus-hoogleraar Honders het door Stegon gefinancierde promotie-onderzoek van drs. F. Brouwer begeleidt. Dit onderzoek heeft betrekking op de liturgische ontwikkelingen in de Deense lutherse volkskerk sinds 1850, met name op de relatie die die ontwikkelingen hebben tot de internationale Liturgische Beweging en ook op de rol die de persoon van N. Grundtvig daarin heeft gespeeld.

Tenslotte moet nog worden opgemerkt dat de projecten van de medewerkers van het Instituut voor Liturgiewetenschap (Steensma en Luth) samen met die van enkele Groningse kerkhistorici een programma vormen dat is goedgekeurd binnen de voorwaardelijke financiering.

Het onderzoeksprogramma van de liturgiewetenschappers van de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat te Heerlen (prof.dr. A. Blijlevens en dr. P. Post) omvat drie componenten, die overigens niet geheel adequaat van elkaar te onderscheiden zijn.

Op de eerste plaats gaat de aandacht uit naar de verhouding tussen de liturgie en de "artes", i.c. naar de "beeldband" (iconografie en iconologie), de architectuur (kerkbouw, ruimte waarin liturgie wordt gevierd) en de kerkmuziek. Dit resulteerde o.m. in de dissertatie van P.

Post, De haanscène in de vroeg-christelijke kunst (Heerlen-Voerendaal 1984), in een bundel met opstellen onder redactie van Blijlevens en Post, die de titel draagt: Ruimte voor liturgie - Opstellen met betrekking tot de restauratie van de Sint-Servaas te Maastricht (Maastricht 1983), alsook in verschillende artikelen (o.a. in HTP-Studies).

Voorts wordt er binnen het onderzoeksprogramma van de HTP op het gebied van de liturgiewetenschap expliciete aandacht besteed aan de pastorale dimensie. Dit gebeurt met name in samenwerking met andere pastoraaltheologische disciplines en met de sociale wetenschappen. Men concentreert zich hierbij m.n. op anthropologische en theologische achtergrondvragen, niet in de laatste plaats op nieuwe vraagstukken of althans vraagstukken die zich in een nieuwe kontekst stellen. Deze vraagstukken betreffen onder andere liturgievieringen onder leiding van niet-geordineerden, sacramenten, dodenliturgie, huwelijksviering en -verkondiging, volksreligiositeit en daarin met name het verschijnsel bedevaart.

De twee laatstgenoemde thema's, die van de volksreligiositeit en van het verschijnsel bedevaart, vormen bovendien een apart onderdeel binnen het onderzoeksprogramma van de HTP, waarbij drs. J. Evers als wetenschappelijk assistent is ingeschakeld, - van wiens hand binnenkort een historisch repertorium over de bedevaart naar Wittem zal verschijnen -, en wordt samengewerkt met andere m.n. sociaalwetenschappelijke disciplines (zie boven). Mede vanuit dit vrij uitgebreide onderzoeksproject bereidt drs. J. Evers een dissertatie voor.

In Leiden wordt liturgiewetenschappelijk onderzoek verricht door prof.dr. P. van Moorsel die hoogleraar is in de vroeg-christelijke kunst en in dat verband zich bijzonder interesseert voor de relatie tussen kunst en liturgie. Deze belangstelling blijkt met name uit het onderzoek dat prof. Van Moorsel verricht naar de christelijke kunst in het Nijlgebied. Een deelproject van dat onderzoeksprogramma dat wordt gefinancierd door het Stegon, richt zich op de bestudering van de liturgische kleding, die men aantreft op de christelijke wandschilderingen in Nubië (promotieonderzoek van drs. K. Innemée). Tenslotte dient te worden vermeld dat prof. Van Moorsel betrokken is bij het door ZWO gefinancierde onderzoek van drs. S. de Blaauw dat betrekking heeft op het

liturgische gebruik van kerkgebouwen in Rome (vanaf de vierde tot aan de veertiende eeuw) en op de implicaties ervan voor de ontwikkeling van de architectuur aldaar.

De afdeling Liturgiewetenschap van de Theologische Faculteit van Nijmegen (prof.dr. A. Scheer en drs. F. Spiertz) concentreert in haar wetenschappelijk onderzoek de aandacht op het liturgische handelen in de hedendaagse situatie. Deze toespitsing op de liturgische actualiteit houdt in dat het Nijmeegse onderzoek zich wil profileren door de interdisciplinaire samenwerking met sociale wetenschappen, met name godsdienstspsychologie en godsdienstsociologie. In dat verband is sinds 1978 een onderzoekslijn uitgezet onder de titel: Evaluatie van liturgieprocessen. De uitgezette lijn splitst zich uit in drie richtingen, namelijk 1) het onderzoek naar de structuur en de inhoud van het liturgische aanbod, 2) het onderzoek naar de efficaciteit van het liturgische aanbod bij de deelnemers, 3) het onderzoek naar de liturgische voorgangers. De eerste richting wordt onder andere gevolgd in het promotieonderzoek van P. Buitelaar, "De toepassing in de preek". De tweede richting wordt geconcretiseerd in een voorgenomen en uitgewerkt project-plan over "de beleving van liturgische symbolen en rituelen bij deelnemers aan weekendliturgieën". De derde richting is men tot nu toe ingegaan via het project "Educatie van gemeenteleden tot het voorgaan in de liturgie", dat momenteel wordt uitgevoerd door drs. A. Ferron en drs. P. Osendarp. Het ligt in de bedoeling de drie richtingen in de toekomst aan te houden en te laten interfereren, omdat ze elkaar wederkerig oproepen en aanvullen: voorganger - ritueel - deelnemers. Verder dient nog te worden vermeld dat dit empirische onderzoek organisatorisch is opgenomen in het voorwaardelijk gefinancierde onderzoeksprogramma van de afdeling Pastoraaltheologie, dat als titel heeft: Evaluatie van het pastoraal handelen.

In Nijmegen wordt ook meer historisch gericht liturgiewetenschappelijk onderzoek verricht. In dat verband kan het project van drs. F. Spiertz genoemd worden dat gaat over de Nederlandse ritualia in het gebied van de Hollandse Zending van de 17de tot de 19de eeuw, alsook dat van drs. B. Groen dat betrekking heeft op de "Viering van de ziekenzalving in de Grieks-orthodoxe kerk". Ook hier echter geldt de toespitsing van de aandacht op de actualiteit. Bij beide projecten staat de

interpretatie van de historische gegevens in het perspectief van de hedendaagse liturgische praktijk.

Behalve de leden van de afdeling Liturgiewetenschap zijn ook andere wetenschappers van de Universteit van Nijmegen betrokken bij liturgie-onderzoek. Op de eerste plaats moet hier de naam worden genoemd van prof.dr. A. van der Aalst, hoogleraar in de Oosterse theologie en directeur van het Byzantijns Instituut, die als promotor optreedt bij het bovengenoemde project over de Grieks-orthodoxe ziekenzalving. Vervolgens moet hier ook de naam vallen van prof.dr. A. Bastiansen, die binnen de faculteit der Letteren de traditie van Schrijnen en Mohrmann voortzet, en onderzoek verricht naar de betekenis van de woorden psalmus, hymnus en canticum spirituale bij vroeg-christelijke auteurs en bovendien naar de inhoud en de achtergrond van de gebeden in het Sacramentarium Veronese.

De liturgiewetenschappers die zijn verbonden aan de Theologische Faculteit van Tilburg (prof.dr. G. Lukken en drs. L. van Tongeren) hebben een geheel eigen onderzoeksveld uitgekozen. Zij houden zich bezig met een onderwerp dat elders in Nederland niet of nauwelijks door liturgisten aan de orde wordt gesteld, nl. de semiotiek en wel de semiotiek volgens de methode van A. Greimas. In hun onderzoek proberen zij een antwoord te geven op de vraag of en hoe deze nieuwe wetenschap die nog volop in ontwikkeling is, kan worden gebruikt voor de methodische bestudering van christelijke expressievormen, liturgische rituelen. Prof.Lukken probeert in dit verband de semiotische methode toe te passen op twee huwelijksliturgieën, de Romeinse van het Rituale Romanum uit 1614 (Nederlandse uitgave van 1957) en de nieuwe Romeinse huwelijksliturgie van 1969 (Nederlandse uitgave van 1977). Drs. van Tongeren werkt aan een semiotische analyse van de paasjubelzang, het Exsultet (tweede versie van het Nederlandse altaarmissaal). Verder behoort tot dit onderzoeksprogramma ook een project dat wordt gefinancierd door het Stegon, dat wordt verricht door drs. J. Joosse en drs. P. de Maat en dat een semiotische analyse betreft van verbale en somatische (niet-verbale) expressievormen zoals die voorkomen in de "Bediening van de Doop" die is samengesteld door de Werkgroep voor Volkstaalliturgie te Amsterdam (Werkmap voor Liturgie 1 (1966), 1-14). Met betrekking tot al deze

semiotische activiteiten moet verder nog worden opgemerkt dat zij zijn geïntegreerd in een breder interdisciplinair samenwerkingsverband, het Semanet (Semiotische Analyse door Nederlandse Theologen), waarvan ook beoefenaars van andere wetenschappen (bijbelwetenschap, katechetik, filosofie) deel uitmaken. Ook moet worden vermeld dat dit samenwerkingsverband goede contacten onderhoudt met het CADIR (Centre pour l'Analyse du Discours Religieux) in Lyon en dat het gehele onderzoeksprogramma is goedgekeurd binnen de voorwaardelijke financiering.

Daarnaast wordt er in Tilburg ook onderzoek verricht naar de theologie van de liturgie. In dat verband moet melding worden gemaakt van een project dat betrekking heeft op de "eigen, onvervangbare plaats van de liturgie binnen de christelijke gemeenschap" en dat al heeft geresulteerd in twee publikaties van prof. Lukken (De onvervangbare weg van de liturgie, Hilversum 1984² en Geen leven zonder rituelen, Baarn 1984). Andere deelprojecten hebben betrekking op de beleving van de eucharistie in de loop der tijden (verg. L. van Tongeren, Doet dit tot mijn gedachtenis. Achtergronden en ontwikkelingen van de viering en de beleving van de eucharistie in de loop der tijden, Hilversum 1984), op de geschiedenis van de kruisfeesten, met name van het feest van Kruisverheffing (promotieonderzoek van drs. Van Tongeren), op de eucharistische gebeden in Nederland (promotieonderzoek van drs. Joosse) en op de kerkmuziek in Noord-Brabant in de 18e en 19e eeuw (promotie-onderzoek drs. F. Jaspers).

Aan de Katholieke Theologische Hogeschool te Utrecht zijn het liturgiewetenschappelijke onderzoek en onderwijs in eerste instantie toevertrouwd aan prof.dr. H. Wegman. Zijn onderzoek heeft tot nog toe een groot aantal terreinen bestreken. Prof. Wegman heeft zich onder andere bezig gehouden met de viering van het christelijke Paasfeest in verleden en heden en met de geschiedenis van het eucharistisch gebed. Ook is er van hem een handboek van de liturgiegeschiedenis verschenen (Geschiedenis van de christelijke eredienst in het Westen en in het Oosten, Hilversum 1983²), waarvan binnen afzienbare tijd een Engelse en een Italiaanse editie op de markt gebracht zullen worden. Wat de (nabije) toekomst betreft, heeft hij vooral plannen op het gebied van de "heortologie", de bestudering van de christelijke feesten. Het ligt in zijn bedoeling om in dit onderzoek naar de christelijke feesten gebruik

te maken van zowel teksten als van beeldmateriaal. Verder is hij van plan om niet alleen de Westerse traditie(s) in het onderzoek te betrekken, maar ook de oosterse en gaat zijn speciale aandacht uit naar de gelovige beleving die uit tekst- en beeldmateriaal naar voren komt, naar de "receptie" van de feesten door de gelovigen, indien mogelijk uit verschillende sociale lagen en in ieder geval niet alleen uit de intellectuele bovenlaag (in dit opzicht sluit het onderzoek dus goed aan bij de tendenzen die er op het ogenblik zijn binnen de wereld van de geschiedswetenschap). Tenslotte kan worden vermeld dat Wegman's heortologisch onderzoek is goedgekeurd binnen de voorwaardelijke financiering.

In het kader van het genoemde onderzoeksprogramma heeft de KTHU een tijdelijke aanstelling verleend aan ondergetekende, en wel van 1980 tot 1984. In de tijd waarin hij was aangesteld, heeft deze zich vooral beziggehouden met de ontwikkelingen die betrekking hebben op het kerkelijke jaar in de Syrischtalige kerken, met name in de eerste zes eeuwen van onze jaartelling. Eén van de resultaten van dit onderzoek is een dissertatie over de paashymnen van Efrem de Syriër (Les hymnes pascales d'Ephrem de Nisibe, Utrecht 1985). Het ligt in de bedoeling dat ook na beëindiging van de aanstelling de onderzoeksactiviteiten op het gebied van de liturgie (met name van de feesten) van de Syrischtalige kerken op de een of andere manier zullen worden voortgezet.

Tenslotte dient aan het einde van dit overzicht nog melding te worden gemaakt van de onderzoeksactiviteiten van dr. F. van de Pavverd (Utrecht). Zijn onderzoek heeft betrekking op a) de wijdingsriten in de canoniek-liturgische documenten van de kerk uit de tijd van de patristiek en in de huidige Oosterse Kerken en b) op de geschiedenis van de uitsluiting en de verzoening in de Oosterse Kerken.

Het lijkt overbodig om deze opsomming van activiteiten en plannen te voorzien van een uitvoerig commentaar. Ik meen dat ik ter afsluiting kan volstaan met de volgende bondige conclusies.

1. Het liturgiewetenschappelijk onderzoek in Nederland bestrijkt een bijzonder groot aantal verschillende terreinen en onderdelen van het vakgebied.

2. Op de een of andere manier - waarschijnlijk via een spontaan verkavelingsproces - is er een soort werkverdeling ontstaan tussen de verschillende instituten en faculteiten. Heel globaal gesproken zou men kunnen zeggen dat de historische benadering het sterkst is vertegenwoordigd aan de KTHA en aan de KTHU en aan het Instituut voor Liturgiewetenschap in Groningen, waarbij nog kan worden opgemerkt dat men zich in Utrecht en Amsterdam vooral bezig houdt met de Vroege Kerk en de Middeleeuwen en in Groningen vooral met de geschiedenis van de eredienst in de protestantse kerken. De "artes" komen zowel in Groningen als in Heerlen en in Leiden aan bod, zij het met verschillende accenten en vanuit verschillende achtergronden. De pastoraal-theologische en pastorale dimensies krijgen vooral aandacht in Heerlen en Nijmegen, waarbij aangetekend kan worden dat men op beide plaatsen geïnteresseerd is in een verdisconteren van empirische gegevens en in samenwerking met gedragswetenschappers. De (systematisch-) theologische aspecten lijken vooral in Tilburg en in Heerlen in de belangstelling te staan. In Tilburg is men in het bijzonder geïnteresseerd in de ontwikkeling van nieuwe (semiotische) methoden (belangstelling voor methoden treft men overigens ook in Nijmegen aan). "Liturgische structuren in de Bijbel" tenslotte worden alleen aan de Universiteit van Amsterdam bestudeerd.
3. Wanneer men aldus de gegevens heeft geordend, ontdekt men vrij snel dat er betrekkelijk weinig overlappingsen zijn. Er wordt dus niet veel dubbel werk gedaan.
4. Aan dit laatste feit - dat er bijna geen overlappingsen zijn - kan men nog een andere conclusie verbinden: wil de liturgiewetenschap ook in de toekomst in al zijn facetten blijven bloeien, dan zal het aantal onderzoekers niet verder af mogen nemen. Telkens wanneer een lege plaats aan een theologische instelling niet wordt opgevuld, dreigt een wezenlijk aspect van de liturgiewetenschap dat nu nog in Nederland is vertegenwoordigd, van het toneel te verdwijnen. De strekking van deze opmerking behoeft, dunkt mij, geen nadere toelichting.

Lijst van promoties op het terrein van de liturgiewetenschap die plaats vonden aan de theologische opleidingen in Nederland

1975:

Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) te Kampen:

K. Deddens, Anno liturgicus? Een onderzoek naar de betekenis van Cyrillus van Jerusalem voor de ontwikkeling van het kerkelijk jaar' (Goes 1975).

1976:

Rijksuniversiteit Groningen:

S. Krikke, Veranderd levensbesef en liturgie: een verkenning van godsdienstwijsgerige en liturgische aspecten der randkerkelijkheid (Assen 1976).

1977:

Universiteit van Amsterdam:

L. Brink, De taak van de Kerk bij de huwelijkssluiting: een onderzoek naar de geschiedenis van de kerkelijke huwelijksinzegeningen, vooral onder het aspect van de sacramentaliteit (Nieuwkoop 1977).

1984:

Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht:

P. Post, De haanscène in de vroegchristelijke kunst (Heerlen-Voerendaal 1984).

1985:

Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht:

G. Rouwhorst, Les hymnes pascales d'Ephrem de Nisibe

Rijksuniversiteit Utrecht:

L. Westland, Eredienst en maatschappij: Een onderzoek naar de visies van A.A. van Ruler, de Prof.dr. G. van der Leeuw-stichting en de beweging der Christenen voor het Socialisme (Den Haag 1985).

De volgende promoties op het terrein van de liturgiewetenschap zijn in voorbereiding.

a) AAN DE THEOLOGISCHE OPLEIDINGEN

Universiteit van Amsterdam (prof.dr. J. Boendermaker):

P. Oskamp, Dooopgetuigen, ontwikkeling en relevantie (zie ook Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht),

Rijksuniversiteit van Groningen (prof.dr. C. Honders):

J. Luth, De geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde Protestantisme (1550-1850).

B. Smilde, Hendrik Hasper en het kerklied

F.J.C. Brouwer, De liturgische ontwikkeling in de Deense volkskerk sedert ongeveer 1850 en de relatie tot de internationale liturgische beweging.

R.A. Leaver, "Goostly Psalmes and Spirituall Songes". English and Dutch metrical psalms from Coverdale to Utenhove 1535-1566.

V.H.M. Timmer en A.A.M.J. van Eck, De orgelmakers Adema.

Hogeschool voor Theologie en Pastoraat te Heerlen (prof.dr. A. Blijlevens):

J. Evers, Volksreligiositeit en devotieliedereren, verbreid door redemptoristen in Nederland van 1800 tot heden.

Katholieke Universiteit van Nijmegen (prof.dr. A. Scheer):

F. Spiertz, De Nederlandse ritualia in het gebied van de Hollandse Zending van de 17de tot de 19de eeuw.

B. Groen, De viering van de ziekenzalving in de Grieks-orthodoxe

kerk: de plaats, de deelnemers, de vormgeving en de betekenis van de ziekenzalving (in samenwerking met prof. dr. A. van der Aalst).

P. Buitelaar, De toepassing in de preek.

Theologische Faculteit van Tilburg (prof.dr. G. Lukken):

L. van Tongeren, Historische en theologische ontwikkeling van kruisfeesten, met bijzondere aandacht voor het feest van kruisverheffing (zie ook: Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht).

J. Joosse, Ontwikkelingsgeschiedenis van Nederlandse eucharistische gebeden (1963-1979) in het perspectief van eenheid en verscheidenheid

F. Jespers, De kerkmuziek in Noord-Brabant in de 18e en 19e eeuw (in samenwerking met prof.dr. J. Bornewasser).

Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht (prof.dr. H. Wegman):

R. Rutherford, The role of religion in spousal bereavement: the Roman Catholic funeral rites.

L. van Tongeren, zie: Theologische Faculteit Tilburg.

P. Oskamp, zie: Universiteit van Amsterdam.

K. Kok, De werkgroep voor Volkstaalliturgie: geschiedenis en betekenis.

b) AAN ANDERE ACADEMISCHE INSTELLINGEN.

Archeologisch Instituut Rijksuniversiteit van Leiden (prof.dr. P. van Moorsel):

K. Innemée, Liturgische kleding op christelijke wandschilderingen in Nubië.

S. de Blaauw, Kerkbouw en liturgie. Een studie naar de ruimtelijke implicaties van de Romeinse liturgie in de late Oudheid en in de Middeleeuwen.

J. Brandhorst, Het Psalter van Lodewijk de Heilige.

Faculteit der Letteren van de Katholieke Universiteit van Nijmegen
(prof.dr. A. Bastiaensen):

G. Dölle, De terminologie met betrekking tot de heiligenverering in
de oude Latijnse liturgie (5de-7de eeuw).